

Rapport dal parsura

Autor(en): **Arquint, Romedi**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **95 (1982)**

PDF erstellt am: **27.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-234393>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Rapport dal parsura

Cugnuoschiduors da nossa situaziun discuorran da la mort dal rumantsch e documenteschan lur tesa cun statisticas e cifras impreschiunantas.

Eir tscherts reporters e schurnalists chi fan retscherchas pro nus nun ans dan bleras schanzas. «Die Rätoromanen besitzen zwar die älteste Sprache der Schweiz, die 1985 ihren 2000. Geburtstag feiern kann. Ein fröhliches Fest wird es allerdings kaum, die Sprache ist am Serbeln.» [Weltwoche]

In quista situaziun tuot oter co lusingianta nu pudain nus schmütschir ne in clams da guerra, ne crajer leivmaing a masdinas miraculusas; neir rasegnaziun e defettissem nu pon esser la reacziun adequata. Chispar Rentsch da Jon Semadeni demascrescha tals cumportamaints sco «s-chüsas cur cha nossa sabgentscha nu tendscha plü inavant o cur cha nus vulain büttar la respunsabilità giò da nossas spadlas».

Üna situaziun predestinada per la dumonda da conscienza:

- che es e quant ans vala nossa lingua e cultura?
- quant seriusa ans es la voluntà da mantgnair quella, na sco relict folcloristic museal, mobain sco fermaint viv ed actual chi güda ans chattar da chasa pro nus ed i'l muond dad hoz?

In quista situaziun sto's muossar sül seri *l'acziun rumantscha*. Be quella po esser la resposta da nus rumantschs a la pretaisa da nos temp. Ün' acziun praticabla e concreta basada sün la persvasiun da minchün.

In ögl stara'la avair üna mera dobla:

dad üna vart: mantgnair e promover la cugnuschtscha e la conscienza rumantscha pro mincha singul

e da tschella: dar al rumantsch seis *dret* d'existenza chi's basa sün prinzipls fundamentals per la convivenza da linguas e culturas in nos pajais.

Nus ans vain sfadiats i'ls ultims ons dad elavurar e da preschantar ün program d'acziun serius e concis chi correspuonda a las meras nomnadas.

- Nus vain inoltrà ün'istanza chi dasper las incumbenzas tradiziunalas voul inchaminar eir novas vias e chi sto gnir caracterisada hoz tant da vart materiala sco eir in sias consequenzas finanzialas sco premissa minimala ed urgianta per pudair cuntinuar in maniera seriusa e respunsabla cun nossa lavur.

- Nus vain trattà implü ün sböz per üna ledscha da linguas e visà cun que la vasta problematica da l'applicaziun da drets da lingua fundamentals a la situaziun complexa da nos Chantun. Drets valabels in nos pajais e drets bsögnaivels per garantir l'existenza a nossa lingua in sia situaziun periclitada.

In quistas duos direcziuns va hoz l'acziun rumantscha. Nus eschan bain cusgliats da'ns munir cun üna buna purziun pazienza, perseveranza ed insistenza per nu las perder our d'ögl e per rajiundscher ils böts visats. A nus va l'appel da desister dad emoziuns, da dumondas da prestige e da pregüdizis vicendaivels; l'important es cha in las dumondas essenzialas nus possan quintar cul sustegn da tuots.

Sensibilisaziun per il Rumantsch

L'on scuors va aint in las annalas da la LR sco on dad üna vasta publicità. Sco dapertuot ha quella avantags e dischavantags. Sco sensaziun passagera, sco ün balun boffà sü chi reproduescha clischés cementats e fos nun ans güda quella bler, ma neir sch'ella ans dà l'impreschiun inaivronta dad esser l'umbilin dal muond. La publicità po ans güdar sch'ella es statt' in cas da derasar tras infuormaziun e discussiun üna sensibilità plü profuonda da la situaziun rumantscha pro'ls rumantschs sco eir utrò, s-chaffind quattras üna basa positiva per la realisaziun dad acziuns concretas ed urgiaintas.

Sül *champ internaziunal* es da remarchar l'inscunter cun l'ambaschadur da la Rumenia a Cuaira. In quist' occasiun es gnüda preschantada l'antologia rumantscha-rumena da duonna Maria Popescu-Marin.

Duos giuvens rumantschs han implü pudü visitar il seminari da Pasqua da la UFCE, l'UNIUN FEDERALISTA DA LAS COMUNITADS ETNICAS EUROPEAS.

Sül *champ naziunal* es da remarchar sco arrandschamaint principal l'inscunter culs parlamentariss svizzers in settember a Berna. In quist' occasiun ha la LR gnü üna pussibilità excellenta per preschantar tant l'istanza concreta al Cussagl federal sco eir in üna survista plü generala la problematica da la quarta lingua naziunala. Ouravant a quist' inscunter sun idas differentas discussiuns culs parlamentariss grischuns e rapreschantants da la Regenza grischuna.

Dals numerus arrandschamaints, ingio cha la LR s'ha partecipada, sajan nomnats:

- La conferenza da pressa da l'Institut da Rumein a Berna in occasiun da la preschantaziun da la broschüra «La mort dal rumantsch»;
- Ün congress arrandschà da l'administraziun federala a Montreux;
- La dieta da la «Neue Helvetische Gesellschaft» a Winterthur;
- Sairas d'infuormaziun da la «Helvetia Latina» a Berna.

Implü ha la LR güdà a la «Stiftung für eidg. Zusammenarbeit», Solothurn, ad organisar ün viadi d'infuormaziun da schurnalists svizzers a S-chanf sco eir la preschantaziun dal cudesch «Il descendent» da Cla Biert in las quatter linguas naziunalas a Cuaira. In quell' occasiun ha la LR eir preparà üna muostra da cudeschs aint in la chasa da cità ed avert ün' «EIVNA DAL CUDESCH RUMANTSCH» cul intent da render accessibla la spüerta rumantscha ad ün public plü vast.

L'inscunter regular culs commembers rumantschs dal Grond Cussagl ha eir quist on sport ün' occasiun fich salüdaivla per ün barat d'ideas ed ün' infuormaziun vicendaivla da la LR culs deputats rumantschs. In üna scuntrada speciala cun deputats rumantschs es gnüda discutada la dumonda d'ün artikel da lingua in la nouva ledscha da scoula.

L'istanza a la Confederaziun

Al cumanzamaint da l'on ha la Regenza grischuna tramiss inavant a Berna las duos istanzas da la LR e da la PGI. La resposta dal Cussagl federal in lügl 1981 nun ha pudü cuntantar ed ha evochà üna vasta reacziun da protesta. La Regenza grischuna s'ha intermissa, ils parlamentarists a Berna s'han fat udir cun interenziuns, intant cha la LR ha drizzà ün appel a tuot ils cumüns rumantschs da preleger in occasiun dals prüms avuost ün text chi renda attent als problems dal mantegnimaint dal rumantsch.

L'istanza vain al mumaint trattada d'üna gruppa da lavur federala, in la quala es rapreschantada eir la LR. Seguond ils plets da cusgl. fed. Hürlimann dess il program tenor istanza pudair entrar in vigur il pü tard al cumanzamaint da l'on 1984.

La situaziun finanziaria

1981 ha la scurnida lineara da 10% da la contribuziun da la Confederaziun eir pertoc la LR. Our da quel motiv, ma surtuot eir pervi da l'actività cre-

schüda da la LR in divers secturs, es il quint da la LR stat caracterisà da gronda illiquidità. Per impedir ün debit creschaint ha la LR tscherchè cun success novas funtanas da finanzas.

- Cun votaziun dal pövel ha Cuaira decis da dozar la contribuziun a las scoulinas rumantschas a Cuaira da 10 000.– sün 60 000.– frs. l'on.
- In la sessiun da favrer ha il Grond Cussagl decis da contribuir cun max. 8 000.– frs. per scolara ad on a la fuormaziun da las mussadras rumantschas (Per 1981: 150 330.– frs.)
- La *Società da bancas svizras* ha regalà a la LR ün bus nouv pel transport dals scolarets da la scoulina a Cuaira ed uschè schligeri per 20 000.– frs. il quint da la LR.
- Il «Migros-Genossenschafts-Bund» ha sustgnü la lavur da neologissemms cun 10 000.– frs.

Las fadias per megldrar la situaziun finanziaria portan pel 1982 ulteriurs früts. Güst avant Nadal ha il Cussagl federal concedi ün sustegn da mincha vouta 350 000.– frs. supplementars per ils ons 1982 e 1983. Il Grond Cussagl decida in favrer 1982 davart ün augmoint da la contribuziun per 100 000.– frs. l'on. Uschè sta la LR darcheu sün üna sana basa finanziaria chi lubischa pel 1982 amo d'intensivar il program d'acziun sainza far crescher il debit.

Ledscha da linguas

La LR es adüna statta skeptica areguard üna procedura consultativa uschè vasta sco ch'ella es gnüda lantschada da la Regenza grischuna. P'l cuort temp chi staiva a disposiziun nun esa stat pussibel da derasar ün'infuormaziun profuonda. La LR ha miss a disposiziun üna documentaziun; la pressa, las uniuns regionalas, la Walservereinigung sco eir differents partits politics han arrandschè sairadas d'infuormaziun.

La LR resguarda l'intera discussiun in connex cun la procedura da consultaziun sco ün prüm inscunter da la populaziun grischuna cun ün tema complex e d'importanza vitala pel mantegnimaint dal rumantsch. Plü co mai es ella persvasa cha la discussiun stopcha cuntinuar e cha dasper la dumonda da la promoziun da las linguas grischunas stopcha gnir trattada seriusamaing eir quella da la protecziun – quist' ultima pustüt in vista a la situaziun periclitada dal rumantsch. Üna constanza relativa da l'integrità territoriala es üna da las premissas indispensablas per l'existenza d'üna lingua minoritaria.

Dumondas da lingua

Per pudair discutir in üna maniera cumpetenta e rapreschantativa tuot las dumondas davart ün' avischinaziun da l'ortografia tanter ils idioms ha la LR elet 5 commembers in üna *gruppa da stüdi* predeliberanta. Quista ha l'incumbenza da sclerir las cumpetenzas pro decisiuns da dumondas da lingua, la via da proceder per promover l'avischinaziun sco eir dad elavurar ün catalog d'incumbenzas ch'ün' eventuala cumischiun d'avischinaziun vess da trattar.

La suprastanza da la LR s'ha eir occupada cul proget da reedir las *normas ortograficas surmiranas*. Per mans da l'URS ha ella skizzà la via dal proceder chi dess pussibiltar da reglar quistas dumondas amo adüna fich spinusas in üna maniera chi po satisfar a tuots.

Surpris es ella statta da la decisiun da la Regenza areguard l'adöver dal *a* ed *o* i'l idiom vallader, üna decisiun chi'd ha s-chaffi inquietezza in terra ladina.

La via stantusa da la *grammatica sursilvana* va vers la fin. Grazcha ad ün ulteriur congedi ha l'autur da la grammatica sursilvana pudü impalmar a la LR il text, uschè cha al cumanzamaint dal 1982 quist'ouvra importanta per imprender il sursilvan po cumparair.

In occasiun da la radunanza da delegiats dal december sun in differents cuorts referats gnüdas skizzadas las pussibilitads d'ün' *avischinaziun linguistica* sco eir l'urgenza da s-chaffir *ün rumantsch da scrittüra* per l'adöver in tscherts sectuors circumschrits. I's tratta lapro in prüma lingia da l'administraziun federala, da quella chantunala sco eir da diversas intrapraisas privatas chi documenteschan la prontezza da resguardar il rumantsch, chi our da differents motifs pon far que be schi vain miss a disposiziun *ün* idiom.

La vasta lavur preparatoria sü'l champ dals *neologissem*s muossa seis prüms e buns früts. Uschè ha pudü gnir publichà ün prüm cudeschet cun glistas da plets illustradas. I's tratta dal tema SPORT. Differentas da quistas glistas sun gnüdas stampadas in fuorma da placat e vegnan missas a disposiziun per salas da gimnastica, lifts da skis etc.

Da las tractandas da la suprastanza

Per mans dal Chantun ha la LR trattà differents sbözs per uordens e ledschas, uschè il sböz per üna nouva ledscha da scoula, dumondas da la preschentscha rumantscha aint in l'administraziun federala, la nouv'ordinaziun

per prouvas sül sectur dals mezs da massa electronics. Ella ha eir inoltrà ün'istanza a la Regenza grischuna chi prevezza da realisar l'instrucziun da frances sün basa dal rumantsch. Eir dess l'instrucziun da rumantsch surgnir üna posiziun plü ferma impustüt al seminari.

Per mans da la Regenza ha la suprastanza da la LR eir stuvü s'occupar cun ün rimprover da la dita Condrau SA, Mustér, areguard incumbenzas da stampa ad impraissas rumantschas. In üna resposta detagliada ha la LR pudü muossar cleramaing cha las pretaisas fattas nun eiran güstifichadas.

Ün'ulterieur'istanza postulescha plüssas masüras sül champ da l'instrucziun da rumantsch in scoulas fundamentalas tudais-chas: preparar mezs d'instrucziun adattats e realisar cuors regulars da perfecziun pels magisters in quistas scoulas e. o. Insembel cun la scoula professiunala commerciala da Samedan s'ha la suprastanza occupada cun la situaziun dal rumantsch pro'ls giarsuns-vendaders e suottamiss a las istanzas respunsablas differents postulats: t. o. dessan ils giarsuns rumantschs frequentar l'instrucziun civica ed economica rumantscha e pudair far l'examen i'l ram corrispondenza in rumantsch. P'ls attestats dessan figüurar tanter las linguas eir il rumantsch.

A Cuaira es gnüda fundada l'Uniun da scoulina / scoletta, Cuaira/ Cuera (USC). Quista s'occupa cun tuottas dumondas chi resguardan las duos scoulinas da la LIA a Cuaira. Üna tala uniun significha ün grond agüd al secretariat in tuot las dumondas administrativas ed organisatoricas, forsa ch'ella es eir il prüm pass vers ün'uniun cumplessiva dals rumantschs a Cuaira.

Sül sectur da las ediziuns ha impustüt la ristampa dals vocabularis sursilvans chaschunà expensas plü otas.

Plüssas discussiuns cun signur Werner Catrina e cun la chasa editura Orell Füssli han madürà il proget «RAETO-ROMANIA». Lapro as tratta que d'ün cudesch chi dess preschantar ils rumantschs e lur problems. In colliaziun cun quist proget sta eir la realisaziun d'üna broschüra d'infuormaziun chi dess pustüt servir a tuot quels chi vegnan a star in terra rumantscha. Ella dess cuntgnair üna survista generala da la situaziun rumantscha sco eir üna part da service cun adressas importantas da la regiun e localas per facilitar l'assimilaziun linguistica e l'integrasiun. La preparaziun da quell'ouvra d'infuormaziun vain finanziada da divers donatoors.

I'l sen dal program da lavur «d'activar la televisiun per l'incumbenza da l'assimilaziun linguistica dals uffants» ha la suprastanza inoltrà propostas chi nun han però pudü gnir integradas aint in l'istanza per ün schlargiamaint dals programs da radio e da televisiun.

La suprastanza ha pudü aderir ad üna vainchina da dumondas da sustegn. Sco üsità as trattaiva pro la gronda part dal sustegn d'ediziuns. In singuls cas ha la LR sustgnü traducziuns da texts per tocs musicals sco eir procurà per traducziuns da teaters.

Scolaziun da creschüts

Eir ils incumbenzats per la scolaziun da creschüts han prestà d'ürant l'on scuors üna gronda lavur. In tuot las regiuns rumantschas sun gnüts organisats cuors chi'd han gnü ün bun success ed ingio chi s'ha pudü infuormar e discutir da temas multifaris, chi tendschan da las erbas medicinalas fin a la conscienza rumantscha. Ils incumbenzats as radunan regularmaing per barattar ideas, singuls tanter dad els han eir frequentà ulteriurs cuors da perfecziunamaint.

Cun satisfacziun registrain nus eir cha'l chantun Grischun ha pudü realisar suot la guida dal traductur chantunal, Ignaz Cathomen, ün cuors per lavuors d'administraziun e da secretariat in rumantsch.

l'ram üsità ha la LR sustgnü eir las scoulinas rumantschas cun 37 000.– frs.

Suot l'egida da la LR sun gnüts organisats 55 cuors da lingua (assimilaziun) cun total 545 participants i'l inter territori rumantsch. Differents cumüns ed instituziuns han ultra da quai amo realisà cuors in aigna redschia.

Dumondas persunalas

Motivs persunals han sforzà a Rudi Netzer da demischiunar in sia funcziun da suprastant e viceparsura da la LR. L'inspectur scolastic Rudi Netzer ha prestà d'ürant ons gronda e buna lavur. Sco rapreschantant surmiran es el adüna stat aint per dumondas da sia regiun pü stretta, sainza però mai perder our d'ögl l'interess da la rumantschia intera. La suprastanza perda ün collavuratur competent e cordial; ella exprima a Rudi Netzer seis sincer ingrazchamaint ed es persvasa cha, eir scha la LIA perda ün collavuratur direct, el resta sün seis post in las acziuns concretas rumantschas dal minchadi. Fin las prosas elecziuns regularas figürescha Faust Signorell sco rapreschantant da la URS illa suprastanza.

In la cumischiun da redacziun OSL sun gnüts elets Ruth Plouda-Stecher e Sep Guetg. Als commembers chi'd han demischiunà, Chatrina Filli e Rudi

Netzer, pertuocha ün schlass grazcha fich per lur gronda lavur prestada a bön da buna lectüra per noss uffants.

Cun success ha Sonja Cavigelli fini seis giarsunadi pro la LR. Per sia ulteriura actività l'accompognan ils megliders giavüschs dal secretariat.

Lavur temporara cun incumbenzas circumscriittas han prestà pro la LR d'ürant l'on scuors las seguaintas giuvnas e giuvens: Violanta Spinas, Jachen Andry, Andri Janett, Florentin Lutz, Carli Tomaschett.

Romedi Arquint

Nos defuncts

El decuors digl onn da rapport han pliras prominentas persunalitads dil moviment romontsch bandunau nus per adina. Nus seregurdein en pia memoria da quels umens che ein s'engaschai cun perschuasiun ed anim, che han enrihiu nies scazi cultural cun lur ovra e che han dau impuls decisivs per la lavur romontscha. Els ruaussien en pasch.

Cla Biert (1920–1981) necrolog: Chalender Ladin 1982, p. 93 sgg.

Giosuel Bott (1913–1981) necrolog: Il Chardun nr. 81, 1981

Giatgen Brenn (1906–1981) necrolog: Igl noss sulom, 1982, p. 4 sgg.

Paul Decurtins (1948–1981) necrolog: Ischi semestril nr. 17, 1981

Paulin Decurtins (1936–1981) necrolog: GR 20-11-81

Andrea Ganzoni (1945–1981) necrolog: Fögl Ladin, avrigl 1981

Peter Gees (1889–1981) necrolog: Casa Paterna / La Pünt 10-12-81

Paul Juon (1897–1981) necrolog: Casa Paterna / La Pünt 17-12-81

Jon Semadeni (1910–1981) necrolog: Chalender Ladin 1982, p. 87 sgg.